

ЗВЕРТАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗКАХ ТА ДУМАХ

Васильчик Дар'я

*здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти
історико-філологічного факультету,
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»*

Науковий керівник:

Мединська Наталія

*проректор з наукової роботи, доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови та літератури
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»,
м. Рівне*

Звертання як категорія лінгвістики розглядалося такими визначними вченими, як-от: І. Вихованець, К. Городенська, Н. Данилюк, С. Єрмоленко, В. Олійников, М. Плющ, О. Пономарів, К. Шульжук та ін.

Дослідники аналізують лексико-семантичні, структурно-граматичні та стилістичні особливості цих конструкцій в українській мові. Однак більшою мірою це стосується літературних творів, а от форми звертань, які фіксуються у фольклорних текстах проаналізовані не достатньо. Це зумовлює актуальність теми нашого дослідження.

Мета дослідження – проаналізувати вживання звертань в українських народних казках та думах.

Звертання – це «інтонаційно виділений компонент речення, що називає істоти або персоніфіковані предмети, до яких адресовано мовлення» [12, с. 184]. Наприклад: *Ой, – каже, – татарине, ой, сідий же ти, бородатий!* (14, 57); *Гей, панове-молодці, козаки-запорожці! Ой де ж то ви пробуваєте?* (14, 58); *Гей, кобзо моя, дружино моя, бандуро моя мальована! Де ж мені тебе діти?* (14, 58).

Варто зазначити, що в українських народних казках та думах категорія звертання найчастіше репрезентується за допомогою іменників, субстантивованих прикметників, займенників, що мають форму кличного відмінка: *Я тобі скажу, братику, тільки нікому не кажи і сам не їдь, а колись поїдемо удвох.* (2, 355); *Що ти таки, старий, думаєш з ним, що*

вже він зросту дійшов, а така недотепа – нічого робить не вміє? (2, 198); *Прибудь, прибудь, мій миленький, з далекого краю* (2, 246). Однак, хоч і рідше, проте трапляються форми звертань у називному відмінку однини та множини. Наприклад: *Отаман торський, Яцько Лохвицький! Я сім год пробуваю – отця свого, Сірка Івана в очі не видаю.* (14, 241); *Колобок, колобок, я тебе з'їм* (2, 46).

Традиційно у мовознавчій літературі звертання класифікують на дві категорії: власне звертання, тобто звертання до конкретної особи, та риторичні звертання, які мають більш умовний характер, оскільки адресуються неживим предметам, рослинам, тваринам, природним явищам, абстрактним поняттям тощо.

Ми помітили, що в українських народних казках та думах досить продуктивними є апелятиви, тобто «слово або група слів, що називають особу, до якої звертаються» [4, с. 49]. Найчастіше фіксуються такі форми звертань:

1. мамо: *Ні, мамо, не ріжте, а нагодуйте його!* (2, 349);
2. тату: *Зробіть мені, тату, золотий човник і срібнеє весельце, буду я рибку ловити та вас годувати* (2, 351);
3. брате: *Як же мені, брате, на ноги козацькі вставати?* (14, 641);
4. сестро: *Сестро моя рідненька, голубонько сивенька, рад би я до тебе в гості перебувати, то не знаю, де тебе шукати* (14, 208);
5. сину: *Гляди ж, сину, як я кликатиму, то пливи до бережка, а як хто чужий, то пливи далі* (2, 349);
6. дочко: *Збирайся ж, дочко, та й ходім* (2, 357);
7. жінко: *Знаєш що, жінко, покличмо ми брата мого до себе у гості, може, він не погордує тепер нами, бо Бог дав на те людям празник, що родина до родини йде, а я відколи женився, то не був у мене брат і за порогом, не то у гостях* (2, 355);
8. чоловіче: *А чого тобі треба, чоловіче?* (2, 356);
9. діду: *Поїдь, діду, в ліс, вирубай там мені деревинку, та зробимо колосочку* (2, 249).

Крім того, ми зафіксували ще й наявність зменшено-пестливих форм у наведених звертаннях. Наприклад: *Ой помалу-малу, мій таточку, грай* (2, 100); *Дай, братику, мені ту хусточку* (2, 70). Звертання такого типу вказують на позитивну оцінку та лагідне ставлення до того, до кого звертаються.

За нашими спостереженнями в розглядуваних прикладах, хоч і рідше, але все ж трапляються такі звертання, які поширені прикладками: *Ей, конику-братику, не по волі, а по неволі* (2, 71); *Спасибі тобі, хлопче-молодче, за те, що ти пустив мене* (2, 70). Можемо пояснити це економністю висловів.

Риторичні звертання в аналізованих українських народних казках та думах є менш продуктивними, хоча подекуди все таки фіксуються, як-от: *Ей, соколя моє, бездольне, безродне, лучче ми будем по полю літати та собі живності доставати, аніж у тяжкій неволі у панів прожити* (14, 198); *Ой, поле киліємське! Бодай же ти літо й зиму зеленіло* (14, 94).

Серед риторичних звертань в аналізованих текстах найчастіше трапляються назви рослин та тварин: *Скажи мені, котику, вони ніколи не говорили про дівчину, що стала тростинкою?* (2, 351); *Не журись, зайчик, я його вигоню, ходім зараз* (2, 34); *Рубайся, деревце, криве й праве!* (2, 32); *Билинко, билинко, поколиши горобця-молодця* (2, 17). На нашу думку, звертання такого типу допомагають персоніфікувати рослин та тварин, що було досить поширеним у народній творчості.

Важлива роль в українських народних казках і думах належить звертанням до Бога, особливо у тяжкі часи, коли людина потребує допомоги чи порятунку. Наприклад: *Поддай нам, Господи, з неба дрібен дощик, а з низу буйний вітер* (14, 256); *Визволь, Господи, всіх бідних невольників з тяжкої неволі турецької* (14, 173); *Вислухай, Боже, у просьбах щирих, у нещасних молитвах нас, бідних невольників* (14, 175).

Отже, звертання як лінгвістична категорія дійсно широко представлена в українських народних казках і думах. В аналізованих текстах фіксуються як власне звертання, так і риторичні звертання. Значну частину опрацьованого матеріалу становлять апелятиви, як-от: *мамо, тату, брате, сестро, сину, дочко, жінко, чоловіче, діду*. Звертання в українських народних казках та думах виконує ряд різноманітних функцій, серед яких: номінативна, апелятивна, характеризувальна та емоційно-експресивна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антологія української літератури для дітей в трьох томах. Том 1. Київ, «Веселка», 1984. 477 с.
2. Возняк М. Українські народні казки. В 3-х книгах. Київ, 1946-1948.
3. Городенська К. Г. Ілле чи Іллє в кличному відмінку. Культура слова. 2015. Вип. 82. С. 122 - 123.
4. Данилюк Н. О. Вивчення народнопісенних звертань на уроках української мови (8клас). Дивослово. 1997. № 9. С. 48 - 51.
5. Дунаєвська Л. Ф. Українська народна проза (легенда, казка). Еволюція епічних традицій. Київ, 1997. 447 с.
6. Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий глумачний словник лінгвістичних термінів. Київ: Либідь, 2001. 224 с.
7. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова. К. : Наук. думка, 1987. 247 с.

8. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Морфологія: монографія. Донецьк: ДонДУ, 1996. 437 с.
9. Олійников В. А. Структура та функції категорії звертання в сучасній українській літературній мові (на матеріалі текстів акафістів): дис.: 10. 02. 01. Луцьк, 2020. 259 с.
10. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ: Вища школа, 2010. 328 с.
11. Пономарів О. Звертання в поетичній творчості Івана Франка. Іван Франко: дух, наука, думка, воля: матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка. Львів, 2010. Т. 2. С. 220 - 228.
12. Українська мова: Енциклопедія. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.
13. Українські думи та історичні пісні. Донецьк, ТОВ ВКФ «БАО», 2008. Художник – Сергій Донець, с. 92 - 95.
14. Українські народні думи та історичні пісні. Упорядники: П. Д. Павлій, М. С. Родіна. М. П. Стельмах. Видавництво Академії наук Української РСР. Київ, 1955. 700 с.
15. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ: Академія, 2004. 408 с.
16. Шумада Н. С. Закувала зозуленька: антологія української народної творчості. Пісні, прислів'я, загадки, скоромовки. К. :Дніпро, 1987. 392 с.